

En tragedie i syv akter

BOKOMTALE: Nazismen var for mange tilhengere ikke bare et knippe politiske ideer, men også et livssyn. Hvor kom ideene deres fra, og hvor forskjellige er de egentlig fra våre egne?

Av Dag Einar Thorsen, førsteamanuensis i statsvitenskap ved Høgskolen i Sørøst-Norge

Carl Müller Frøland har skrevet seg gjennom nesten to hundre år med tysk og europeisk åndshistorie, for å komme nærmere innpå det han i tittelen på boken sin kaller *nazismens idéunivers*.

Boken som kom ut av dette arbeidet, gir leseren et detaljert bilde av ideene som stod bak det som ble vår verdensdels aller største tragedie. Den gir også leseren verktøyene for å forstå hvordan og hvorfor nazismen kunne appellere til så mange, ikke bare til de ureflekterte massene, men også til filosofene og litteratene.

Müllers bok er organisert i syv deler og 33 kapitler. Det gir en ryddighet i framstillingen som gjør boken enkel å orientere seg i, og er sammenlignet med andre bøker om samme tema lett å lese, den tunge materien til tross. Her har både forfatter og forlag all grunn til å være svært fornøyd med selve utformingen av boken.

Nazismens aktualitet

Boken innledes med en omtale av en serie mord, begått mellom 2000 og 2006, på ni personer med røtter i Tyrkia og Hellas, og som av tysk politi lenge ble ansett for å være et resultat av organisert kriminalitet. Den alltid like kreative tabloidpressen i landet omtalte det hele som «kebabmordene» (die Döner-Morde).

Høsten 2011 ble det imidlertid avslørt at mordene hadde vært en del av virksomheten til en nazistisk som kalte seg «den nasjonalsosialistiske undergrunnen». I over ett tiår hadde to menn og en kvinne reist landet rundt for å drepe innvandrere, mens de finansierte denne drapsbølgen med bankran. Helt på siden av samfunnet kunne de, med bakgrunn i for lengst tabubelagte politiske ideer, spre terror og død, godt hjulpet av et nettverk som delte deres ideer.

For Frøland er dette en inngang til bokens tema. I mer allmenne historieverk som tar for seg nazismens innvirkning på europeisk historie domineres framstillingen – kanskje naturlig nok – av Holocaust og andre verdenskrig. Det at vi ser nazismen gjennom det kaleidoskop av katastrofer som Hitler og nazistene skapte i løpet av sine tolv år ved makten i Tyskland, gjør at vi har vanskeligere for å se hvorfor ideene deres hadde en slik appell, og hvordan disse ideene kan

fortsette å vinne tilhengere, selv etter det totale nederlaget. Når Frøland tar oss med inn i nazistenes tankeverden, gjør han det lettere å forstå hvorfor denne ideologien kunne fascinere. Gjennom det blir det også lette å skjønne hvorfor også folk i vår egen tid blir tiltrukket av ekstreme politiske ideer.

Les også: [Svarte hefter, brune skjorter](#) • [Ved et tideverv](#)

Forhistorien

De tre første delene av boka tar for seg nazistenes ideer i tiden før de enkeltstående ingrediensene ble blandet sammen til nazistenes eget heksebrygg. Hver for seg er mange av disse ideene uskyldige nok, men samlet dannet de grunnlaget for en verdensanskuelse som skulle føre til det tjuende århundrets aller største sivilisasjonsfall.

Aller først i Frølands oppstilling finner vi den tyske romantikken, som på begynnelsen av 1800-tallet la grunnlaget for en særegen form for nasjonalisme, som på samme tid var «organisk» og «dynamisk». De tyske romantikerne så med fascinasjon tilbake på den ur-germanske, før-kristne og før-romerske kulturen, som de gjenskapte i sitt eget bilde som en pastoral idyll. På samme tid dannet de seg også et mer fremtidsrettet bilde av at den tyske nasjonen, politisk splittet som den var, skulle gjenfødtes i en ny form og vokse seg sterkere og større enn noensinne. Frøland legger her sterk vekt på hvordan kunst, litteratur og filosofi virket sammen og dannet de grunnleggende forestillingene som nazismen senere sprang ut av.

Neste trinn i fremveksten av et nazistisk idéunivers er utviklingen av en «völkisch-ideologi». I denne ideologien blir den romantiske nasjonalismen gradvis, i løpet av den andre halvdel av 1800-tallet, blandet sammen med rasistiske forestillinger om det tyske folkets blodsfellesskap, og dette tyske blodets mystiske union med jorden. Slik ble Tyskland både en stat med et avgrenset territorium, men også en mer metafysisk eller åndelig størrelse som fantes overalt hvor det bodde – eller hadde bodd – tyskere eller andre nærstående folkeslag, og som dannet grunnlaget for den nazistiske politikken for å erobre stadig flere naboland, også Norge. Dermed er også grunnlaget sådd for å ekskludere hele grupper av mennesker fra det tyske «folkefellesskapet», fordi de ikke er av samme blod, og dermed har den samme tilknytningen til landet, som de opprinnelige tyskerne.

Den tredje og siste ingrediensen i gryta er det som Frøland omtaler under overskriften «vitalisme», og som inkluderer så vidt forskjellige tenkere og skribenter som Arthur Schopenhauer, Friedrich Nietzsche og Ernst Jünger. Disse tre tenkerne, og flere med dem preges av en eksistensiell trang til å forme og definere sitt eget liv, som noen ganger bikker over i revolusjonære lengsler og voldsforherligelse. Selv om ingen av dem kan knyttes direkte til nazismen, og selv om Jünger, den yngste av dem, avviste mange av nazistenes ønsker om samarbeid, finner vi motiver fra deres tankeverden igjen hos nazistene. Det gjelder blant annet deres overlappende tankegods om at tilværelsen er en kamp mellom ulike idealer, som noen ganger tar form som en indre kamp i et menneskes sjeleliv, og andre ganger kan manifestere seg som en fysisk krig mellom ulike ideologier eller samfunnssystemer.

Nazistenes verdensanskuelse

Frøland tar videre for seg nazistenes politiske og metafysiske ideer, slik disse utviklet seg i tiden etter at nazistene etablerte seg som politisk parti i 1920, via maktovertakelsen tretten år senere, og fram til det endelige nederlaget i 1945.

Dette dreier seg om de tretten første årene, som nazistene selv kalte *die Kampfzeit*, eller «kamptiden», altså den tiden nazistene kjempet med og mot andre politiske krefter om makten og det intellektuelle hegemoniet i Tyskland. For nazistene var dette en tid med en god del prøving og feiling. meldte seg til tjeneste for denne tidlige nazistiske bevegelsen. Noen med et genuint ønske om å videreutvikle dens grunnleggende ideer, og andre med en mer egosentrisk ambisjon om å forme bevegelsen i sitt eget bilde.

Særlig sentrale i Frølands framstilling er Alfred Rosenberg, Walther Darré og Alfred Baeumler. Felles for disse var at de tolket personer og tenkemåter fra før nazismen ble til, og gjorde nazismen, slik den utviklet seg på 1920-tallet, til en forlengelse av disse tenkemåtene. Baeumler, som ble nazistenes pedagog-ideolog *par excellence*, knyttet Nietzsches ideer såpass tett til nazismen at det fortsatt finnes mange der ute som feilaktig tror at Nietzsches tenkning er en slags direkte forløper for den tyske nasjonalsosialismen. De to andre tenkerne, Rosenberg og Darré, tok på sin side utgangspunkt i 1800-tallets rasistiske myteproduksjon, og knyttet i sine verk særlig skribenter som Houston Stewart Chamberlain og Julius Langbehn tettere opp til nazistenes særegne miks av politiske og filosofiske tenkemåter. Slik fikk også nazistene en stamtavle, der de kunne bygge videre på svært utbredte forestillinger i tiden, forestillinger om at menneskeheten var delt i ulike raser med høyst forskjellige karaktertrekk og egenskaper. Nazistene var renskarne rasister, men det var de langt fra alene om å være i sin egen samtid.

Les også: [En inngang til Hannah Arendts forfatterskap](#)

Ved makten

Intellektuell eksperimentering som dette ble det imidlertid slutt på kort tid etter nazistenes maktovertakelse og etableringen av en totalitær, førerstyrt ettpartistat, der det ikke var rom for åpen opposisjon mot Hitler og nazistene. Natten mellom 30. juni og 1. juli 1934, for ettertiden ofte omtalt som «De lange knivers natt» (*Nacht der langen Messer*), et drøyt år etter nazistenes maktovertakelse, medførte ikke bare drapene på flere titalls ledende nazister som Hitler ikke lenger stolte på, men også til at det ble satt en effektiv stopper for de tilløp til idémessig pluralisme som til da hadde vært en del av den nazistiske bevegelsen.

Det som skjer etterpå, er godt dekket i de to neste delene av Frølands bok. Mens den femte delen tar for seg nazistenes ulike forsøk på propaganda og massemanifestasjoner, tar den sjette og nest siste delen for seg utviklingen av den særegne og etter hvert åpent folkemorderiske ideologien til Schutzstaffel, altså SS. Her ser vi hvordan tenkemåter og forestillinger fra fortidens idékataloger,

alt fra førkristne heltesagn via middelalderens riddere til 1800-tallets sosialdarwinisme, gradvis blir forandret og forvrent til det ugjenkjennelige, og helt til de passer inn i et regime som spinner stadig raskere mot undergangen.

Total lydighet, blind fanatisme og troen på at Førerens ord er lov, det blir ingrediensene i denne sene nazismen, etter hvert som krigslykken snur i løpet av 1942, og nazistene stirrer det endelige nederlaget i hvitøyet. Da blir målet for mange overbeviste nazister ikke å redde stumpene, men å gå ned med flagget til topps – og gjøre mest mulig skade i mellomtiden. Denne vendingen er levende beskrevet av Frøland, og vi kan også ane i hans framstilling hvordan nazistenes livsanskuelse gikk over i en mer selvdestruktiv fase etter hvert som krigens realiteter ble tydeligere for stadig flere.

Kan vi forstå nazistene?

Boken avsluttes med en syvende og siste del, som kun består av to kapitler. Dette er bokens mer analytiske del, som tar for seg «nazismens idéunivers» – i et «idéhistorisk lys». Her ligger på mange måter bokens programerklæring, dens største styrke – og dens største begrensning.

Det er nemlig ikke tvil om at denne debutboken er et mesterverk i mange betydninger, og den vil i lang tid stå som en tekst det er vanskelig å komme utenom. På et vis er det leit at boken kommer ut på norsk, og ikke på engelsk eller tysk, fordi analysene og argumentene i den hadde hatt godt av å bli konfrontert i sterkere grad med den internasjonale forskningen på feltet, for eksempel Emilio Gentile og Roger Griffins forskning på grunnleggende ideer i den fascistiske tradisjonen, som også nazistene i Tyskland springer ut av. Samtidig er det også svært positivt at det fortsatt finnes muligheter for å utgi slike kompromissløst ambisiøse monografier på norsk.

Les også: [Nietzsche og kunst i vår tid](#)

Det idéhistoriske perspektivet i boka hadde imidlertid også hatt godt av å bli skjerpet mot kritiske perspektiver fra historie og samfunnsvitenskap, perspektiver som legger større vekt på elementene av improvisasjon og tilfeldighetenes spill, i måten man antar at de tyske nazistenes forestillinger utviklet seg. Her kunne boken hatt godt av å trekke med seg den historiske og statsvitenskapelige forskningen omkring utviklingen av den nazistiske staten, siden det nok da ville blitt klarere at ideene ikke alltid er årsak, mens begivenhetene «på bakken» er virkning. Noen ganger er det nemlig stikk motsatt, altså at omstendigheter formgir og forvrenger ideene.

I idéhistorien ligger det nemlig en tendens til å se tankemessig utvikling som en del av en rettlinjert bevegelse, og idéhistorisk forskning går gjerne ut på å identifisere påvirkning, sammenhenger og mønstre over tid. Frølands bok er et fremragende eksempel på dette. Etter å ha lest boken, kan man imidlertid lett sitte igjen med et inntrykk av at det gikk som det måtte gå. Leseren blir presentert for godt over hundre år med kontinuitet i de politiske og metafysiske ideene som ledet opp til nazismen. Vi blir ikke i like stor grad presentert for tilfeldighetene, misforståelsene og den

grenseløse opportunisten, som mange av de sentrale nazistene rant over med.